

Sibâ'î ve İslam Sosyalizmi Adlı Kitabı Üzerine

MEHMET EMİN ÖZAFŞAR
DOÇ.DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
afsar87@yahoo.com

I. Dünya savaşı yıllarında; Bolşevik ihtilalinden iki sene evvel 1915 yılında Suriye'nin Humus vilayetinde doğan Dr. Mustafâ es-Sibâ'î, Fransızlara karşı mücadelesiyle de tanınan Humus Ulu Camii hatibi Şeyh Hasenî es-Sibâ'î'nin oğludur. İslam fıkında uzman olmanın ötesinde pek çok sosyal dayanışma cemiyetinin kuruluşunda ve yürütülmesinde de aktif roller üstlenmiş birisidir baba Sibâ'î. Keza 1948 Filistin savaşına da bilfiil katılmış ve 1962 yılında oğlu Mustafâ es-Sibâ'î'den iki sene evvel vefat etmiştir. (Sibâ'î, *es-Sunne*, 1985, Nâşir'in notu, s. C-D)

Mustafâ es-Sibâ'î, imparatorluklar çağının kapandığı, eski dünyanın yıkılıp, yerine yeni dünyanın kurulmasına uğraşıldığı bir süreçte dünyaya gelmiş ve gençlik yıllarını yaşamıştır. O üç yaşında iken İngiltere ve Fransa bir deklarasyonla "uzunca bir zamandan beri Türklerin zulmü altında yaşayan halkların kurtuluşu için" savaştıklarını dünyaya ilan etmiş; o beş yaşına geldiğinde ise, ülkesi Suriye ve Lübnan, Fransız; Irak, Ürdün ve Filistin, İngiliz mandasına girmiştir. 1920'den 1930'a kadar Suriye, Fransızlara karşı bağımsızlık mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Nihayet 1930'da Fransızlar, Suriye'ye sözde bir bağımsızlık tanıyarak cumhuriyet ilan edilmiştir. 1936'da yapılan anlaşma uyarınca Fransızlar Suriye'den tamamen alâkalarını kesme sözü vermişler; ancak, II. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle savaş sonuna kadar Suriye üzerindeki nüfuzlarını devam ettirmişlerdir (F. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İş Bankası Yayınları, I. 198-199). 1945-49 arasında nispeten siyasi sükûnete kavuşan Suriye, 1949'dan itibaren tam bir kanışıklık ve düzensizlik içerisine girmiştir.

1949-53 yılları arasında Suriye'de üç hükümet darbesi, 21 kabine değişikliği olmuş ve bu arada iki askerî diktatörlük kurulmuştur. 1954 yılından itibaren Suriye siyasi hayatında Sosyalist Baas Partisi etkinlik kazanmış; Mısır'da Nasır'ın Sovyetlerle ilişkileri geliştirme politikası, Baas ile Nasır'ı birbirine yaklaştırmış, hatta Suriye-Mısır bütünleşmesi fikrini gündeme getirmiştir. 1956 Süveyş buhranı ile İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a saldırımları, Arap dünyasında hem Batı aleyhtarlığını hem de sol akımların tesirini arttırmıştır. Sovyetler ile Suriye arasındaki ilişkiler o kadar ilerlemiştir ki, İsrail Başbakanı Ben Gurion Başkan Eisenhower'e gönderdiği mesajda: "Suriye'nin milletlerarası komünizmin bir üssü hâline gelmesi, zamanımızda hür dünyanın karşısına çıkan en tehlikeli hâdiselerden biridir," demiştir (Armaoğlu, I. 506-7). Sıbâ'nın vefatından üç yıl sonra patlak veren ve tarihe "Arap-İsrail Savaşı" veya "6 Gün Savaşları" diye geçen savaşta, İsrail karşısında Arapların yanında Sovyetler Birliği yer almış; sadece yanında olmakla kalmamış; her ne kadar onlara başarı getirememişse de, başta uçak olmak üzere savaş araç ve teçhizatlarını da Araplara Sovyetler vermiştir (Armaoğlu, I. 704-705).

Mustafâ es-Sıbâ'nın kısa hayatı evresinde mahalli ve küresel çapta yaşanan olaylar, Osmanlı'nın tarihe karışmasından sonra ortaya çıkan Ortadoğu'daki Arap devletleri ve Mısır'da sosyalist eğilim ve egemenliklerin tarihsel, siyasal ve millî nedenlerini açıklar mahiyettedir. Bunları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletler tarafından aldatılmış olmaları
- Batılı emperyal devletlerin istilasına uğramış olmaları
- İngiltere ve Fransa tarafından manda yönetimine tâbi tutulmaları
- Bu ülkelere karşı bağımsızlık savaşı vermiş olmaları
- İsrail'in Batılı devletler tarafından korunması
- Filistin meselesinde ABD başta olmak üzere, Batılı devletlerin İsrail'den yana tavır koyması
- İki kutuplu soğuk savaş döneminde Suriye başta olmak üzere, Arap devletlerinin önemli bir kısmının Sovyetlerle işbirliğine zorlanmaları.

Bütün bunlar Arap halkaları ve aydınları üzerinde derin etkiler bırakmış, siyasal olarak sosyalist/milliyetçi Baas rejimlerini güçlendirmiştir.

Mustafâ es-Sıbâ, çok yönlü birisidir; babası gibi bir din alimi, bir kanaat önderi, siyaset adamı ve savaş günlerinde ateşli bir aktivisttir. 1929 yılında Mısır'da Arap dünyasının en etkili teşkilatlarından biri olan Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el-Bennâ ile de yakın ilişkisi olan Mustafâ es-Sıbâ, Ezher'de "Sünnet ve Teşrideki Yeri" başlıklı teziyle İslam hukuku alanında doktora yapmış; ülkesine dönüşünü müteakip "Arap Koleji"ni kurmuştur. 1945-46'da Müslüman Kardeşler çatısı altında sosyal faaliyetleri organize etmiştir. 1947'de *el-Menâr* gazetesi ile *el-Muslimûn* mecmuasını çıkartmıştır. Suriye'nin en çalkantılı dönemleri olan 1949-54 yıllarında, Kurucu Meclis'te mebus olarak bulunmuş; Suriye Ana-

yasası'nı hazırlayan dokuz kişilik komisyonda üye olarak yer almıştır. İşçi ve köylü hakları üzerinde çok duran Sibâ'î, gençlerle ilgili organizasyonlara da imza atmış ve "Bedir Gençler Kulübü"nü kurmuştur. 1950 yılında Şam Hukuk Fakültesi'nde profesör olmuştur. 1957 yılında felç olan Sibâ'î, 1964'de vefat etmiştir. Hayatında "Küçük İbn Teymiyye" diye adlandırılan Sibâ'î, bu süre zarfında dinsizlikle itham edilmiş, birçok kere suikast girişimine maruz kalmıştır.

Yirmi beşe yakın eseri olduğu belirtilen Mustafâ es-Sibâ'î'nin doktora tezi başta olmak üzere bazı çalışmaları Türkçeye de çevrilmiştir. Bunlardan birisi de *el-İştirâkiyye el-İslâmiyye* başlığını taşıyan kitabıdır. "İslam Sosyalizmi" adıyla A. Niyazoğlu tarafından çevrilerek 1974'de Hareket yayınları (s. 322); 1976'da da Dergah yayınları tarafından yayımlanmıştır. Çeviriye, eserin 1960'daki ikinci baskısı esas alınmıştır. Yayınevi kitaba yaklaşık otuz sayfalık bir sunuş eklemiş ve burada, Batı, kapitalizm, sosyalist düşünce, Marksizm vb. konularda açıklamalarda bulunulmuştur. Kitap hakkında da kısaca bilgi verilmiş, Sibâ'î'nin eserinde kullandığı *el-İştirâkiyye* başlığı; yazara saygının bir gereği olarak 'sosyalizm' şeklinde çevrilmiştir. Bu sunuşta yazarın kısaca biyografisi de verilmiştir.

Eserin içerisinde yer alan ana başlıklar şöyledir:

- Sosyal Adalet ve Dinler
- İslamiyet ve Sosyal Adalet
- Tabii Haklar
- Mülkiyet
- Emek
- İctimai Güvenliğin İlkeleri ve Kanunları
- İctimai Güvenliğin Müeyyideleri
- İslam Tarihine Bir bakış
- Son Söz

Sibâ'î, kitabının birinci baskısına yazdığı önsözde İslam medeniyeti ile Batı arasında mukayeseler yapmış; Batı emperyalizmine karşı verilen hürriyet mücadelesini özenle vurguladıktan sonra, bu mücadelede öncü kabul ettiği iki ismin altını özenle çizmiştir. Bunlar Afğânî ve Abduh'tur. Sibâ'î'nin 'sosyalizm' olarak çevrilen *el-İştirâkiyye*'yi başlık yaptığı bir kitaba başlarken Afğânî'ye atıfta bulunması son derece doğaldır. Zira, Cemil Meriç'in, *Arab Socialism'den* (Hanna & Gardener, Leiden 1969), yaptığı alıntıya dayanarak belirttiğine göre, sosyalizmin İslamileştirilmesi ve Araplaştırılması işinde başrolü Afğânî (1838-1897) oynamıştır. Meriç'e göre "İştirâkiyye"yi çağdaş mânâda kullanan ilk yazarlardan biri odur. Afğânî, İştirâkiyye lafzının kalabalıklar üzerindeki efsununu hemen kavramış olmalı... Filhakika muzdarip Şark'ın binbir zulümle ezilen yoksul yığınları için, refah ve adalet rüyasıydı İştirâkiyye. Avrupa sosyalizmi başkaydı, İslam İştirâkiyyesi başka (Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim 1998, s. 223).

Sibâ'î kitabına niçin "İslam sosyalizmi" dediğini ve bu isme gösterilecek kimi reaksiyonlar olabileceğini hatırlattıktan sonra şöyle diyor:

Söylenenlerin hepsini bildiğim hâlde "İslam sosyalizmi" sözünü kullanmayı tercih ettim. Çünkü ben, sosyalizmin az sonra sönecek bir moda olduğuna inanmıyorum. Aksine ben, sosyalizmin, insani bir duygunun ürünü olduğuna, bütün resullerin tebliğinde yeri olduğuna, bütün ıslahatçıların da çağlar boyunca ona başvurduğuna inanıyorum. Bütün çağdaş dünya, özellikle geri kalmış ülkeler, insanlığın mânâsını ortadan kaldıran sınıflaşmalardan kurtulmak için, onun hâkim olmasına uğraşıyorlar (s. 44).

Sibâ'î'ye göre sosyalizmin gayesi de şudur:

Sosyalizmin gayesi, sermayeyi kitlenin aleyhine biriktirip, servet yığmaktan ferdi menetmek, kapitalin kitleye sıkıntılı, sefalet getiren şekle gelmesini önlemek, çalışanları murakabe ettirmek, vatandaşlar arasında sosyal dayanışmayı tesis etmektir. Böylece sosyalizm yoksulluk, açlık, servetin acaip şekilde artması gibi, bir yandan içtimai perişanlığı ve hastalığı, öte yandan şımarıklığı, ahlak bozukluğunu filizlendiren sebepleri ortadan kaldırmak gayesini güder (s. 44).

Sibâ'î'ye göre, bu sosyalizm, çeşitli milletlerin kurtuluş için çalışmalarını sonuca ulaştıracak tek vasıta ve aslında bu, tarih boyunca nazari ve amelî olarak tatbik edilegelen "İslam Şeriatı"ndan başka bir şey de değildir (s. 45). Ona göre, buna, isteyen "içtimâî adalet, içtimâî mesuliyet veya fakirlikle mücadele" de diyebilir.

Sibâ'î'ye göre, sosyalist düşünce, toplumun bütün fertlerine insana yaraşır biçimde bir hayat ve geçim seviyesi temin etmeyi ister; İslam da herşeyden evvel bu meseleyi programlaştırır (s. 48).

Sibâ'î, kitabının önsözünde hayatından da kimi anekdotlar aktararak İslam sosyalizminin tarihî örneklerine atıfta bulunur. Mesela, 1957 yılında Sovyet Rusya'ya yaptıkları bir seyahat esnasında Sovyet alimlerine iki saatten ziyade ortaçağda İslam'ın nasıl sosyalist bir devlet yapısı vücuda getirdiğini ve bu devletin ilk sosyalist devlet olduğunu anlattığını; onların da hayretler içerisinde kaldıklarını nakleder (s. 48).

Bu seyahat sırasında, Rus dışişleri yetkilileri ile arasında geçen şu diyalogu aktarır:

"Gerçekten biz, Arap ülkeleriyle, Sovyetler arasındaki yardımlaşmanın siyasi alanda sürekli olmasını, daha da genişlemesini diliyoruz. Umarım bu yardımlaşma hiçbir dış tesirle zedelenmesin." Siminof bunun üzerine şöyle demişti: "Şuna inanmalısınız ki, Batı emperyalizminin aksine bizim ilgimiz sürekli olarak sizin lehinize olacak. Zaten iki tarafın da çıkarları bunu icap ettiriyor" (s. 49).

Bu sıralarda Sovyet egemenliğinde yaşayan dindaşlarının Sovyet GSMH'sından ne kadar pay aldıklarını, temel haklar bağlamında hangi eşitlik ölçütlerine tâbi tutulduklarını sohbet konusu yapmak Sibâ'î'nin hatırına gelmemiş olmalı!

Sıbâ'î, Rusya gezisinde Rus yetkililere komünizm hakkındaki endişelerini ve olumsuz fikirlerini de aktardığını dile getirerek; Arap dünyasındaki komünist akımların kendileri için büyük bir tehdit oluşturduğunu da belirtmekten geri durmaz (s. 50-51).

Sıbâ'î'nin sosyalizmi, dini merkeze alan, milliyetçi ve hümanist bir sosyalizmdir. Ona göre bu sosyalizm, "yüce bir hukuk anlayışının ürünüdür" (s. 52). Onun sosyalizmi "ruhçu bir sosyalizm"dir (s. 55).

Sıbâ'î, millî bağımsızlık, ekonomik kalkınma ve kültürel muhafaza için ülkesinin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve tarihî koşullarda 'sosyalizm' sözcüğünü İslam'la yanyana getirmek suretiyle kendi inanç ve dünya görüşüne siyasal meşruiyet ve toplumsal geçerlilik kazandırmak istemişe benzemektedir. Zira kitabının ilerleyen sayfalarında doktriner anlamda bir sosyalist proje yahut kuram görmek kabil olmamaktadır. Buna karşılık, ona göre, bu asır sosyalizm asrıdır; ve sosyalizm de yirmiden fazla başı olan bir mahluka benzer. Bütün bu sosyalizmlerin ortak vasfı: "devletin, mülkiyetin toplum yararına kullanılmasını sağlaması, fertlerin bütün içtimai meselelerini yüklenmesidir" (s. 59). Ona göre, İslam'ın şahsi mülkiyete ve mirasa müsamaha gösterdiğini ileri sürerek, sosyalist düşünceye açık olamayacağını savunanlarla İslam'ın kapitalizm olduğunu, zengin malını dilediği gibi sarf etme serbestisi bulunduğunu söyleyenler, olsa olsa komünist propagandacılarla, toprak ağalığına ve kapitalizme yarıdakçılık eden bazı 'Müslüman' takımıdır (s. 60). Semavi dinlerde yoksullukla mücadele esaslarının bulunuyor olması, zekât vb. prensipler, İslam sosyalizminin teorik göstergeleri olarak zikredilir (s. 60-64). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında yoksullara yardım temalarını işleyen anekdotlar Sıbâ'î'nin sosyalist İslam tezi bağlamında zikredilir (s. 65-84).

Sıbâ'î'ye göre, tabii haklar bağlamında dinin, nefsin, neslin, malın ve aklın korunması gibi prensipler de, İslam sosyalizminin temel prensipleridir. Bu çerçevede dile getirilen ayet, hadis ve fıkhi ilkeler, bütün klasik kaynaklarda yer alan ve İslam'ın toplumsal düzen öngörüsünü dile getiren prensiplerdir. Kanaatimizce bunlardan hareketle İslam'ı sosyalist olarak nitlemek kabil değildir. Zarûrât-ı hamse denilen prensipler, sadece bütün semavi dinlerin değil, hemen hemen bütün ictimai düzenlerin prensip olarak kabul ettiği ilkelerdir. Sıbâ'î'nin esas İslam sosyalizmi anlayışını üzerine oturttuğu ilke bu beş prensibe ilave olarak zikrettiği 'mülkiyet hakkı' konusudur. İslam'ın özel mülkiyeti onayladığını, herkesin hür olarak çalışıp kazandığının kendisine ait olduğunu prensipte kabul etmekle beraber Sıbâ'î, gerçek mülkiyetin Allah'a ait olduğunu ve bütün varlığın insana verildiğini belirterek, herkesin sınıf ayrımı yapılmadan eşit biçimde bundan yararlanma hakkı bulunduğunun altını çizer (s. 157-162). Sıbâ'î, cemiyeti ferde önceleyerek özel mülkiyetin 'devletleştirilmesi' konusuna değinir. Hz. Peygamber'in: "İnsanlar şu üç şeyde ortaklar: Su, ateş, otlak," şeklindeki hadisini stratejik maddelerin kamulaştırılması şeklinde ilke hâline

getirir (s. 163). Aslında karma ekonomik sistemlerin, hatta liberal sistemlerin de belli şartlarda onayladığı bir işlemi, sosyalist olmanın temeli saymak, doktiner bir açmazdır. Keza, sefiplerin mali tasarruflarının kayıt altına alınması gibi bir prensipten hareketle de sosyalizme varılamaz (s. 164). Zira dinin getirdiği kimi yükümlülüklerin hukuki olmasa bile, ahlaki müeyyideleri vardır. Mal sahibi bir Müslümanın malındaki tasarrufuna getirilen ahlaki kayıtlar yahut harcama alanlarını belirleyen dinî-ahlaki tevcihler, devletin özel mülkiyet üzerinde mutlak egemenliği biçiminde yorumlanmamalıdır. İşçi hakları için zikredilenler de sosyal adaleti sağlamaya ve emeği korumaya yönelik dinî/ahlaki/hukuki prensiplerdir. Burada, Hz. Peygamber'in: "Bizim işlerimizden birini yüklenen evsiz ise ev, eşsiz ise eş, bineksiz ise binek edinsin," (s. 199) şeklindeki hadisi, Sıbâ'nın sosyalizmde işçilerin asgari yaşam standardını belirleyen ölçütlerden birisi olarak yer alır. O, buradan hareketle, işçinin aldığı ücret, geçimini karşılamıyorsa, devletin, işçinin bu eksikliğini gidermesi gerektiği sonucuna varır. Ancak, böyle bir ölçütün varlığı, İslam'ın sosyalist olarak nitelenmesine yetmez; zira bugün liberal ekonomiyi benimseyen gelişmiş ülkelerde işçi kazanımları da bu kriterleri yakalamış bulunmaktadır.

Sıbâ'nın "İçtimâî Güvenlik" bölümünde ele aldığı hususlar, sosyal dayanışmanın ahlaki, ekonomik ve hukuki temellerini içermektedir. Bunlar şu veya bu biçimde çağdaş her sistemin gerçekleştirmeyi arzuladığı hedeflerdir. Sıbâ'î, zekât, öşür, ganimet vb. mali yükümlülüklerin genel bütçenin kaynakları arasında yer alması gerektiğini söylüyor (s. 235) ve sosyal güvenliğin norma bağlanması Batı ilk defa Almanya'da 1883'de gerçekleştiren, İslam'ın zekât yükümlülüğüyle bunu on beş asır önce prensibe bağladığını hatırlatıyor (s. 240-241).

Sıbâ'nın sosyal güvenlik konusunda zikrettiği birtakım müeyyideler de onun sosyalizminin ayırıcı vasıfları olarak kitabında yer alıyor. Bunlar itikadi, ahlaki, maddi ve teşriî müeyyideler olarak sıralanıyor (s. 247-248).

Yazarın, İslam tarihinden İslam sosyalizmine dair verdiği uygulama örnekleri, İslam ahlak ve faziletinin numuneleri olarak zikredilen örneklerdir. Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'yı ziyarete gittiği ve bileğindeki altın ve gümüş bilezikleri görünce, onu ziyaret etmekten vazgeçtiği kendisine hatırlatılınca, Fâtıma'nın derhâl bilezikleri satıp, fakirlere tasadduk ettiğini aktardıktan sonra Sıbâ'î sorar: "Asnımız sosyalist devlet reislerinden hangisi bu büyük insan gibi örnek icraat yapabilmıştır?" (s. 283).

Sıbâ'nın sosyalizminin tarihsel örneklerinden biri de, hadis ilminin köşe taşlarından İbn Şihâb ez-Zuhrî ile ilgilidir. O, yollarda halkın yemek yemesi için sofralar kurar. Bedevi köylerine çıkar; Araplara dersler verir ve ders verdiği insanlara, yaz-kış, yağ, kaymak ve bal dağıtır. Zaman olur, bu yüzden borçları kabır, yekûn tutar da, ya halife öder ya da dostları. Medine'ye giderken bir vahada halkın şikayeti ile karşılaşır. On sekiz tane ihtiyar kadın vardır ve onlara hizmet edecek de kimse yoktur. Bu koca bilgin, orada kalır ve uzun süre bu acûzelere hizmet eder (s. 298).

Sibâ'î, İslam'ın tarihsel örneklerinden yaptığı alıntılarının ardından şöyle der:

1. Eski tarihin hiç tanımadığı sosyalist bir devlet şekli
2. Yaşadığımız çağda bile örneği olmayan sosyalist bir devlet
3. Filozof ve nebilerin çağlar boyu hayal ettikleri ve fakat gerçekleştirilmesi Muhammed Mustafâ'ya nasip olan sosyalist bir cemiyet
4. İlahi insan sevgisinin öncüsü sosyalist bir nesil (s. 305).

Ona göre, tarih boyunca ortaya çıkan İslam devletleri, İslam sosyalizminin İslam akidesinin bir bölümü olduğu gerçeğinin tekrarı demektir (s. 316).

Sibâ'î, son sözünde komünist sosyalizm ile İslam sosyalizmini karşılaştırarak, kendi sosyalizminin temel niteliklerini on bir madde hâlinde sayar ve eserini şöyle bitirir:

Efendiler!

Takdim ettiğimiz İslam sosyalizmi şüpheden azade olarak şu vasıfları bünyesinde toplamıştır: Mukaddeslerinde ilahidir; önderiyle Muhammedîdir; misyonuyla evrenseldir; psikolojisiyle insanidir; özellikleri itibarıyla millîdir. İşte bunun içindir ki, İslam sosyalizmi, biz Müslümanlar, özellikle biz Araplar için yüce bir müjde, dosdoğru bir yoldur. Komünist sosyalizm ise bizler için açıkça bir ölüm, bir bozgun, bir çöküştür... (s. 322).

Bu ifadeler Sibâ'î'nin Marksist kuramdan ilhamını alan evrensel sosyalizmi felsefi temellerinden, tarihsel uygulamalarından, ekonomik ve toplumsal kuramından bağımsız olarak sahiplenmesi, onun taktik gereği kendi coğrafyasının sosyo-politik zemininde komünizm fenomenine karşı 'İslam sosyalizmi' terkinini bir panzehir olarak kullandığını göstermektedir. Ancak, Sibâ'î ile aynı inancı ve dünya görüşünü paylaştığı hâlde, İslam dünyasından konuya eğilen Seyyid Kutub, Mevdûdî, Mahmûd Ebussuûd vb.leri Sibâ'î ile aynı terminolojiyi kullanmazlar. Seyyid Kutub ne *İslam Kapitalizm Çatışması*'nda (Düşünce 1980) ve ne de *İslam'da Sosyal Adalet*'te (Cağaloğlu Yayınları, y.y., t.y) bu dili kullanır. Mevdûdî ise şöyle der: "Sosyalizm, ancak fakirlerin kininin ve muhtaçların intikamının bir neticesidir. Kapitalizmin doğuşundan yarım asırdan fazla geçmemiştir ki, dünya onun vaveylasıyla, şerleriyle doldu" (Mevdûdî, *İslam ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri*, Nida Yayınları, y.y., 1968. s. 49). Mevdûdî, "Sosyalizm ve Prensipleri" başlığı altında İslam iktisadı ile sosyalizm arasındaki farkların altını çizer (s. 49-54).

Osmanlı'da dinî duyarlılığı baskın olan aydınların sosyalizm karşısındaki tutumu Cemil Meriç'in tasviriyle şöyledir:

Osmanlı aydınları da 1865'lerde ilk defa Genç Osmanlılar cemiyetini teşkil ettikleri vakit Fransa'da Batı'yı ve Batı'da gelişen düşünce sistemlerini yakından tanıma imkânı bulmuşlar; sosyalizmi de ilk o vakit tanımışlardı. Hatta II. Abdülhamid'in süt kardeşi Nuri Bey 1871 yılında *İbret* gazetesinde Enternasyonal'in methini yapar. (...) Bu sempati I. Tanzimat'tan sonra da devam eder. Şemsettin Sami Bey, Mihran Efendi'nin Tercümân-ı Şark'ında Gotha

programının şeriat-ı Ahmedî'ye uygun olduğunu yazar... Ancak, 1876'da bunları yazan Şemseddin Sami Bey, 1312'de 4. baskısını yapan Kaamus-u Fransevî'sinde sosyalizmi "silk-i sakîm-i iştirâkiyyûn" (sapık olan iştirakiyyûn kolu) diye tarif eder (Meriç, *Sosyoloji Notları*, İletişim 1995, s. 161-162).

Meriç'in şu yorumu, Sıbâî'nin adlandırmasını ve retorikini anlamak bakımından da yararlıdır:

Metodolojik bir eksiklik var bütün bu münakaşalarda. Bu sosyalizm nasıl bir sosyalizmdir. Sosyalizm nedir? Hangi sosyalizm Müslümanlığa uygundur, hangisi değildir? Yani henüz mesele ortaya atılmamıştır. Sosyalizm Batı Avrupa'da büyük sanayi ile doğar, sanayi inkılâbının doğurduğu bir sınıfın ideolojisidir. Bunun dışında bir sosyalizmden bahsedince, sıfatlarını belirtmek zorundayız. Sosyalizmden kastedilen bugün ilmî sosyalizmdir. Marksist sosyalizmdir (Meriç, *age.*, s. 163).

Cumhuriyet Türkiye'si'nde dinî duyarlılığı baskın olan sosyal düşünürlerin büyük çoğunluğu da Sıbâî'nin sosyal adalet ilkelerine vurgu yapmakla birlikte, ne onun adlandırmasını kullanmışlar ne de onunla aynı söylemi paylaşmışlardır. Dahası, bazıları bırakın İslam sosyalizmi diye bir şey olabileceğini, sosyalizm ve liberalizmin kendilerinin ne bir ekonomik yapı şeması, ne bir ekonomik sistem, hatta ne de bir ekonomik doktrin olmadıklarını ileri sürer. Sadece komünizm ve kapitalizm uygulanan ekonomik sistemler, tutturulmaya çalışılan ekonomik yapılardır. Tarih içinde oluşan İslami ekonomi, ne sosyalizm, ne liberalizm ve hele ne komünizm ve ne de kapitalizmle açıklanabilir. Çünkü İslam, insanı ekonomiye değil, ekonomiyi insan bağlamıştır (Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1976, s. 18-25).

Buradan da anlaşılmaktadır ki, Sıbâî, İslam sosyalizmi derken, sosyalizmin hem kavram olarak ortaya çıkışını, hem kavramın ve ona dayanan ekonomik sistemin ardındaki tarihsel, sınıfsal ve felsefi zemini görmezden gelmektedir. Bu nedenle de onun sosyalizmi, isimden ibaret konvensiyonel ve taktik gereği nominal bir 'sosyalizm' olarak kalmaktadır.